

insett att den existerade” (s. 183). 1800-talets kvinnliga konstnärer blev förebilder för andra kvinnor genom att de tjänade som exempel på den emanciperade kvinnan i positiv bemärkelse. De skaffade sig utbildning, de flyttade hemifrån, de ordnade egen bostad och ateljé, de gav sig på egen hand ut i världen. De hade ”sitt egna rum” där de kunde ställa krav på ostördhet.

Kvinna och konstnär i 1800-talets Sverige är rikt illustrerad, till allra största delen i god färgåtergivning. Ibland irriteras man vid läsningen av felaktiga sidhänvisningar till bilder eller inga hänvisningar alls, och också av bristande korrekturläsning. Men detta är ytterst små detaljer i ett intressant arbete som ger stor kännedom och inlevelse i vad det var att vara kvinnlig konstnär i en betydelsefull brytningstid.

Hans Medelius, Stockholm

Ole Högborg: *Flugsvampen och människan*. Carlssons, Stockholm 2003. 335 s., ill. ISBN 91-7203-555-2.

Säkert har barnboksillustratörer – såsom John Bauer och Elsa Beskow – spelat en väsentlig roll; för många nutidsmänniskor är nämligen den röda flugsvampen, som lyser upp en annars mörk höst med sin stora färggranna hatt, en symbol för svamp överhuvudtaget. I sagans värld får den understryka det trolska och mytiska i naturen. Flugsvampar av plast eller papp används också som dekorationer i olika sammanhang, inte minst som prydnad inlagd bland fönsterlav i adventsljusstakarna som alltsedan 1930-talet varit ett populärt inslag i hemmen.

Det svenska svampintresset kan i dag beskrivas som mångfacetterat. Någon gammal tradition kan man emellertid inte falla tillbaka på. Som flera forskare, däribland Brita Egardt, V. J. Brøndegaard och Bengt af Klintberg, framhållit har svampar spelat en obetydlig roll i den nordiska folkliga biologin under förindustriell tid. Endast ett ringa antal arter ådrog sig allmogens intresse, bara en handfull kom överhuvudtaget till användning. Som livsmedel ratades de helt och hållet. Även om svampintresset växt i omfattning det senaste århundradet, både som livsmedel och för andra ändamål, finns det alltså en kvardröjande misstänksamhet mot svamp. Propagandan för att utnyttja svamp som föda, som Elias Fries en gång initierade, kan därför sägas fortlida alltjämt.

Följaktligen har, som af Klintberg visade i en essä 1998, svamparna också endast få genuint folkliga namn. Den folkliga namngivningen förutsatte att organismen

na, vare sig det gällde djur, växter eller svampar, på något sätt var intressanta för människorna. Svamparna var uppenbarligen inte det, trots att man givetvis lade märke till dem i landskapet. Endast ett fåtal av dem fick därför folkliga namn; resten ignorerade man eller kategoriserade under paraplybenämningar som *sopp* eller *svamp*. Att vissa arter är giftiga räcker emellertid inte som förklaring till detta, eftersom man exempelvis i andra delar av Europa kunde ha ganska utvecklade folkliga svamptaxonomier och skilja på en lång rad ätliga och oätliga arter.

En svamp som emellertid alltid tycks ha ådragit sig ett visst intresse är den uppseendeväckande röda flugsvampen. Benämningen *flugsvamp* är belagd redan under senmedeltiden. Traditionellt har flugsvampen nyttjats för att bekämpa flugor och annan ohyra. Svampen innehåller vissa giftiga alkaloider som påverkar nervsystemet. Som traditionsmaterialet visar, använde allmoget i Sverige hattarna för att förgifta flugorna i bostadshusen eller ladugårdarna. Denna nytta framhålls också i 1700-talets propagandaorienterade ekonomiska handboks litteratur.

Ole Högborg, till vardags lärare i historia och religionskunskap, har författat en mycket roande och väl skriven översikt om flugsvampens roll i människans kulturhistoria. Han spänner över flera fält och ger därmed en bred belysning av ämnet. Kapitelrubrikerna ger en direkt fingervisning härom: ”Den etnomykologiska myten” som är en spännande lärdoms historisk översikt där den nu legendariske Gordon Wasson och hans uppseendeväckande forskning får stort utrymme. Wassons på många sätt märkliga opus *Soma: divine mushroom of immortality* utkom det magiska året 1968 och fick enorm uppmärksamhet. Det var inte bara hippierörelsen som läste Wassons skrifter, utan hans forskning ådrog sig också CIA:s intresse. För att inte tala om alla svärmare i vetenskapens utkanter som också lockades av Wassons slutsatser. Högborg berättar bl.a. om religionsvetaren John Allegro, som menade att namnet Jesus i själva verket var ett slags täckmantel för flugsvamp! Avsnittet ”Bärsärkar och röd flugsvamp” handlar om en modern myt, som ändå har sin utgångspunkt i vad man kan karakterisera som ett teoretiskt resonemang. Samuel Ödmann drog slutsatser utifrån befintligt källmaterial, men det kunde sedan aldrig verifieras av arkeologiska data. Uppfattningen att flugsvampen spelat en väsentlig roll för vikingarna har emellertid seglivat hållit sig kvar i populärlitteraturen, en modern myt som traderas vidare. Andra kapitel avhandlar sibiriska schamaner och flugsvamp, indianer och flugsvamp, paddan och

flugsvampen (ämnet har tidigare kortfattat behandlats av V. J. Brøndegård 1992 i essän ”Kröte und Pilz”, *Sudhoff Archiv* 76:1) – svampens erotiska dimensioner behandlas också i ett roligt illustrerat avsnitt – och flugsvampens öde som ömsom varandes ätlig, ömsom farlig under den fyndiga rubriken ”Stjärnor och kors” ger en fingervisning om att vi inte kan lita på experterna.

Intresset för flugsvamp i populärlitteraturen och massproducerade illustrationer håller i sig; planscher, vykort, föremål, etc. som föreställer den vackert röda svampen med vita prickar är legio. Högbergs bok innehåller talrika roliga illustrationer – se bara fotot av dottern Lovisa som äter flugsvampsglass! Vi kan lugna läsaren med att det är formen snarare än innehållet som gett den namnet. Eller hur man piffar upp ett smörgåsbord genom att ställa en tomathalva på ett kokt, något toppat ägg och sedan hackar toppen till flugsvampsprickar! Även i barnboks litteraturen har motivet behållit sin attraktionskraft. Ur hyllan plockar jag Magnus Carlssons *Lisa på maskerad*, som handlar om en flicka som får klä ut sig till flugsvamp!

Författaren stödjer sig på stor beläsenhet i ämnet. Vi får dessutom inte bara veta mycket om flugsvampar utan också om svampars roll i människans kulturhistoria i allmänhet. Han gör även en förnyad genomgång av svampens intåg som föda i det moderna köket: från ratad resurs till delikatess.

Litteraturförteckningen är föredömligt omfattande och känns uttömmande. Ändå finns det ytterligare tryckta arbeten man skulle kunna anföra som hade kompletterat bilden om flugsvampen i den folkliga mykologin. Intressant nog finns ej mykologen Olle Perssons, ”Om *Flugsvamp* and other Old Swedish Names for Fungi”, s. 189–196 i: *Instead of Flowers: Papers in Honour of Mats Rydén on the Occasion of His Sixtieth Birthday, August 27, 1989*, red. Bengt Odenstedt & Gunnar Persson (Stockholm 1989) med i litteraturförteckningen. Men boken klarar sig utan den. Vad man däremot skulle ha önskat är ett personregister.

Ingvar Svanberg, Uppsala

Helena Lind (text), Bert Leandersson (foto): *Kallbadhus*. Byggförlaget, Stockholm 2004. 223 s., ill. ISBN 91-7988-252-8.

Martin Roth Kronwall (text), Martin Skredsvid (foto): *Svenska bad*. Forum, Stockholm 2004. 176 s., ill. ISBN 91-37-12385-8.

Marie Dahlberg (text), Lena Koller (foto), Maria Ravegård (grafisk formgivning): *Havsbad. Femtioen svenska badpärlor*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 2004. 196 s., ill. ISBN 91-46-20358-3.

Badkulturen har fått en sådan renässans i Sverige att tre olika förlag under år 2004 utkommit med var sin storformatig volym om svenska kallbad. Likheterna är på ett ytligt plan påfallande. Samtliga är geografiskt disponerade och består till stor del av generöst reproducerade och ofta vackra fotografier, avsedda att dokumentera kulturhistoriskt intressanta miljöer och förmedla något av det speciella med att bada kallbad – även inomhus.

Ett antal välkända bad behandlas i alla volymerna, som Saltsjöbaden i Stockholm, Ribersborg och Sibbarp i Malmö, Pålssjöbaden i Helsingborg samt en räkka utmed västkusten, t.ex. Varberg och Lysekil. Forums bok inkränker sig till ett tjugotal, medan Byggförlaget inkluderar ytterligare ett trettiotal badhus och W&W tar med även strandbad utan hus. Störst geografisk spridning har W&W som kämpar sig ända upp till Pite havsbad, medan de båda andra hejdar sig i Gävletrakten.

Den bild av den äldre svenska badhuskulturen som framträder i dessa volymer är i stort sett gemensam och huvudsakligen känd sedan tidigare. Trots detta är sammanställningen värdefull. Därtill kommer det som troligen motiverat utgivningen: det nyvaknade intresse som fick fart på restaureringar och nybyggnation kring sekelskiftet 2000 med det nyuppförda badhuset i Bjärred, invigt sommaren 2004, som paradexempel.

Vårt första kallbadhus är Carl Christoffer Gjörwells byggd från 1793 vid Drottningholms slott, men det dröjer till 1800-talets mitt innan kallvattenkuren lanseras på bred front i Sverige. Alla har uppmärksammat Carl Peter Curmans dynamiska roll i utvecklingen, särskilt på västkusten, men ingen har fått syn på Johan Olof Lagbergs insatser för kallvattenkuren, antagligen därför att han verkade inom den traditionella brunnskulturen (vid Söderköping) och inte givit upphov till någon spe-